

İktisadi Devletçiliğin Yükselişi ve Etkileri

Ahmet Uzun* & Ayşe Meral Uzun**

Öz

Bu çalışma son yıllarda dünyada yükselme eğilimine giren iktisadi devletçiliğin etkilerini araştırmaktadır. Devletçi uygulamalarla çok eski dönemlerden beri karşılaşılmaktadır, ancak son iki-üç yüzyıl boyunca, devletçiliğin kapsamı sürekli genişleme eğilimindedir. İkinci Dünya Savaşından sonra artan refah devleti uygulamaları devletçiliğin kapsamını büyütüştür. 1980'lerden sonra yaşanan liberalizasyon sürecine rağmen, devletçilik güçlü kalmaya devam etmiştir. Son dönemlerde hem kamu harcamalarının GSYH'ye oranının artması itibariyle hem de kamu iktisadi teşekküllerinin güçlenmesi yönüyle devletçiliğin yükseldiği dikkat çekmektedir. Devlet işletmeleri, özel sektörün kârlı şekilde faaliyet gösterdikleri alanlarda giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Devletçiliğin yükseliş sürecinde ayrıca kapsamlı bir parasal genişleme olgusu da yaşanmaktadır. Regülasyonların, teşvik ve sübvansiyonların yaygınlığı da devletçi faaliyetlerin diğer göstergeleridir. Çalışmada devletçi uygulamaların özel kesim üzerindeki yükleri artırdığı, kamu iktisadî girişimlerinin yaygınlaşması ile verimliliğin azaldığı, üretim maliyetlerinin yükseldiği, rüşvet ve yolsuzluğun yaygınlaştığı, şeffaflık ve hesap verebilirliğin azaldığı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, Kamu İktisadi Teşekkülleri, Kamu Harcamaları, Regülasyon.

The Rise of Economic Statism and Its Effects

Abstract

This study investigates the effects of economic statism, which has been on the rise in the world in recent years. Statist practices have been encountered since ancient times, but the scope of statism has tended to expand constantly over the last two-three centuries. Increasing welfare-state practices after the Second World War expanded the scope of statism. Despite the liberalization process after the 1980s, statism remained strong. It is noteworthy that statism has increased recently, both due to the increase in the ratio of public expenditures to GDP and the strengthening of state owned enterprises. State owned enterprises have become increasingly involved in areas where the private sector operates profitably. During the rise of statism, there is also a comprehensive monetary expansion. The prevalence of regulations, incentives and subsidies are other indicators of statist activities. The study emphasizes that statist practices increase the burden on the private sector, and expansion of state-owned enterprises reduces productivity, transparency and accountability, and increases production costs, bribery and corruption.

Keywords: Statism, State-Owned Enterprises, Public Expenditures, Regulation.

* Prof. Dr. | Sivas Cumhuriyet Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisat Tarihi ABD | ahmetuzun@cumhuriyet.edu.tr | ORCID: 0000-0002-3980-3914

** Prof. Dr. | Sivas Cumhuriyet Üni., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD | aysemerraluzun@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8787-8240 | DOI: 10.36484/liberal.1432501

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 29, Sayı:113, Kış 2024, ss. 29-54.

Gönderim Tarihi: 6 Şubat 2024 | Kabul Tarihi: 28 Şubat 2024

Devlet, herkesin bir başkası pahasına geçim yolu aradığı büyük hayali bir varlıktır.

F. Bastiat

Giriş

Devletin iktisadi hayata yönelik müdahaleleri içerik, kapsam, etki ve sonuçları itibariyle iktisat literatüründe geniş bir tartışma konusu olmuştur ve bu tartışma devam etmektedir. Geçmişle olan fark, günümüzde tamamen merkezi planlamayı esas alan fikirlerin yaşanan tecrübeler ışığında güç kaybetmesi ve onun yerine piyasaları reddetmeyen, ancak devletin sistematik müdahalelerini destekleyen fikirlerin canlılığını korumasıdır. Steve Forbes'un bugünün neo-sosyalistlerinin atalarından daha zeki olduğunu ve dolayısıyla iktisadi hayatta doğrudan devralmalar yerine katı düzenlemeler yoluyla aynı hedeflere ulaştıklarını belirtirken işaret ettiği gerçek budur. Forbes her ne kadar son yüz yıldaki tüm ekonomik felaketlere kötü hükümet politikalarının yol açtığını, buna karşılık özgürlük ve serbest piyasaların daha fazla insana daha fazla refah getirdiğini söylese de (Forbes, t.y.) devletlerin iktisadi hayattaki rolü her fırsatta büyüme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim sayesinde hükümetler kaynak dağılımına daha fazla müdahil olmakta ve serbest piyasaların işlevini aksatmaktadır. Günümüzde neredeyse hiç kimse merkezi plandan söz etmemektedir; ancak artan kamu harcamaları ve vergi yükü yanında kapsamlı regülasyonlar iktisadi devletçiliğin büyümesine yol açmakta ve bu durum, etkin kaynak tahsisini bozmaktadır. Dünya sosyalist planlamanın felaketlerini bilmesine rağmen, devletçiliğin lehine geniş bir destek hâlâ sürmektedir. Son yıllarda yaşanan salgının etkisiyle piyasaların aleyhine ve devletçiliğin lehine yeni argümanlar ortaya çıktığı bilinmektedir. Neticede devletçiliğin yükseliş eğilimi devam etmektedir ve bunun nerede yavaşlayacağı veya duracağı belli değildir. Belki 1980'lerde gelişmiş ülkelerde yaşanan ağır ekonomik sorunlardan sonra deregülasyon ve özelleştirme dalgasının ortaya çıkmasında olduğu gibi, tekrar iktisadi tıkanmaların yaşanmasına kadar bu eğilimin süreceğini öngörmek mümkündür.

Devletçiliğin yükselişiyle ilgili endişelerin literatürde çok güçlü seslendirildiğini söylemek zordur. Çünkü konuyla ilgili tartışmalar ağırlıklı olarak hükümetlerin iktisadi hayata daha fazla müdahale etmesine, daha fazla teşvik ve düzenleme getirmesine yöneliktir. İktisatçıların azımsanmayacak bir kısmı, bugün bizzat iktisadi sorunların temel kaynağı durumunda olan devletten, iktisadi sorunlara daha fazla müdahale ile çözüm getirmesini beklemektedir. Oysa iktisatçının vazifesi en başta bu tür müdahalelerin yol açtığı olumsuzlukları dile getirmek ve hükümetin gerçekte faydalı olabileceği çerçeveyi açık-

lamak olmalıdır. Bu çalışma böyle bir düşünceden hareketle son zamanlarda salgının da etkisiyle yükselen devletçiliğin sebeplerine ve yol açtığı olumsuzluklara değinmektedir. Türkiye’de, devletçiliğin yükselişinin olumsuz etkileri konusunda neredeyse hiçbir yayına rastlamak mümkün değildir; çünkü geleksel olarak Türk düşüncesinde devlet her zaman daha fazla işe karışmalı ve mucizevi bir şekilde tüm iktisadi sorunları çözmelidir. Bu çalışma ülkemizde yaygın olan bu sakat anlayışın eleştirisini de hedeflemektedir.

Böyle bir eleştirinin önemi olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü Tacanho’nun (2023: 11-12) deyimiyle devletçi müdahale toplumda adaletsizlik, istikrarsızlık ve uyumsuzluk yarattığı gibi, hükümetin yönettiği bir ekonomi serbest piyasadan üstün değildir. Hükümet yetkililerini melek veya insanüstü bilgi, öngörü veya yeteneklerle donatılmış varlıklar olarak düşünmek büyük bir hatadır, çünkü onlar da herkes kadar yanılmaya ve yozlaşmaya açıktır. Öte yandan devletçi sosyoekonomik sistemler doğası gereği baskıcıdır. Devletçi sistemler insanların yaşam, özgürlük ve mülkiyet gibi doğal haklarını ihlal eder; burada değişen tek şey baskının biçimi ve kapsamıdır. Şu hâlde devletçiliğin güçlenmesi devlet aygıtının daha zalim ve baskıcı olma eğilimini güçlendirir. Devletçilik eleştirisini, toplum kesimlerini bu eğilimin yaratacağı potansiyel tehlikelere karşı duyarlı kılmak için önemsemek gerekir.

Devlet ve Ekonomi İlişkilerine Dair Kısa Bir Not

Devletçiliğin yükselişinden endişe eden iktisatçıların, devletin ekonomik hayatta hiçbir faydalı işlev yerine getiremeyeceğine inandıkları söylenemez. Nitekim devletler bireysel hakları teminat altına alarak, sözleşmelerin uygulanmasını sağlayarak ve piyasaların etkin şekilde sağlayamayacağı bazı hizmetleri yerine getirerek iktisadi gelişmeye katkıda bulunabilir. Bunlardan ilki hükümetin koruyucu işleviyle ilişkilidir. Bu rolün etkin şekilde ifa edilmesi bireylerin birbirlerinin canına, malına ve hürriyetine yönelik her türlü saldırının önlenmesini, hilenin ve yağmanın önüne geçilmesini gerektirir. Hükümetin ayrıca üretici bir işlevi de vardır ki, o da özel işletmelerin üretip pazarlamakta zorlanacağı bazı hizmetlerin sağlanmasıyla ilişkilidir. Milli savunma bu tür hizmetlerin en önemlisidir. Ancak yapılan ödeme ile alınan hizmet arasında birebir ilişkinin kurulamayacağı daha başka alanlarda da hükümetlerin veya ona bağlı birimlerin faydalı işlevler yerine getirmesi mümkün olabilir (Gwartney ve diğerleri, 2016: 117-122). Devlet tarafından daha etkin şekilde ifa edilebilecek bu tür hizmetlerin marjinal birimler halinde piyasalar tarafından da yerine getirilebileceğine yönelik görüşler olsa da (Rothbard, 2023: 1-7), tarihsel tecrübe hükümetlerin adalet ve güvenlik gibi hizmetlerde etkin

işleminin piyasaların gelişmesine ve büyümeye katkı yaptığını doğrular niteliktedir. Öte yandan tarihsel tecrübe devletlerin istikrarlı para ortamı yaratarak da ekonomik gelişmeyi teşvik ettiğini göstermektedir (Güran, 2017: 24, 30, 103). Demek ki, hükümetler sınırlı ve asli işlevlerine bağlı kalarak da iktisadi gelişmeyi olumlu yönde etkilerler. Ancak bu sınırların aşılması ve iktisadi hayata geniş müdahaleler büyük sorunlara yol açmaktadır. Esasen devletçilik denilen politika tercihi de bu müdahale çerçevesiyle ilişkilidir. Bilindiği üzere serbest piyasa sınırlı devleti esas alır, sosyalizm ise özel mülkiyetin ve piyasaların ortadan kalktığı ve üretimin merkezi planlamaya dayalı olduğu sistemdir. O halde devletçiliği bu aradaki rejimlerin geneli için kullanmak mümkündür. Şu hâlde özel piyasalara ve mülkiyete izin verildiği halde devletin iktisadi hayata müdahale ettiği tüm yapılar devletçi modellerdir. Ahbap-çavuş kapitalizmi, karma ekonomi, ekonomik faşizm ve demokratik sosyalizm gibi rejimlerin hepsi bu manada devletçi kategoriler olarak sayılabilir (Tacanho, 2023: 34). Çünkü bunların arasında tür değil, bir derece farkı bulunmaktadır.

Şu hâlde devletçiliği, devletin ekonominin ana sektörlerini, üretim ve bölüşüm ilişkilerini yönlendirme rolü olarak düşünebiliriz. Günümüzde devletçiliğin yaygınlaşması kamu iktisadi girişimlerinin güçlenmesiyle daha çok etkinlik kazanmıştır. Bununla birlikte hükümetlerin üretimi planlama, vergilendirme, sübvansiyon, teşvikler ve regülasyonlarla iktisadi hayata müdahalesi devletçiliğin bir yansımasıdır. Kısaca hükümetlerin geleneksel işlevleri dışına çıkarak iktisadi hayat üzerine teşvik edici veya sınırlayıcı tarzda yaptığı tüm müdahaleler devletçiliğin konusudur. Bu çalışma devletçilik meselesini bu bağlamda ele almaktadır.

Devletçiliğin Geçmişine Kısa Bir Bakış

Hem fikir hem de uygulama olarak devletçiliğin çok eski bir olgu olduğunu düşünebiliriz. Sistematik olarak en kapsamlı uygulamalar ve ona eşlik eden fikirler Avrupa'da merkantilist çağda yaşanmıştır. Avrupa'da feodal yapının parçalanması ve milli monarşilerin yükselişi temel ekonomik kararların ulus düzeyinde alınması gereğini ortaya çıkarmış ve böyle bir atmosferde krallar bir taraftan kendi ordusunu ve donanmasını oluşturmaya, diğer taraftan da yoksulluğu ve işsizliği gidermeye çalışmıştır. Bu durum kralların nakit ihtiyacını artırmış ve böylece pek çok kral daha çok altın ve gümüş elde etmek için devlet gücünü kullanmıştır. Avrupa devletlerinde farklı biçimler olsa da modern çağdan itibaren devletin sistematik müdahaleleri, sanayinin teşvik edilmesi ve dış ticareti düzenlenmesi gibi uygulamalar yaygınlık kazanmıştır. Bu tür müdahalelere yönelik fikri ve politik tepkiler ortaya çıksa da Batıda yüzyıllar boyunca devletçi iktisadi uygulamalar güçlü kalmıştır.

Devletçiliğin gerçek manada güç kazanması yirminci yüzyılda vuku buldu. İktisadi milliyetçiliğin altın çağı olan on yedinci yüzyılda, hükümetlerin ekonomiye yön verecek kaynak ve araçları kısıtlıydı. Sonraki dönemlerde klasik anlayışın etkisiyle hükümetler iktisadi hayata daha az karıştılar (Neal ve Cameron, 2019: 472). Ancak Fransa'da Napolyon ile Almanya'da Bismarck dönemleri ve ardından yaşanan Rus deneyimi devletçiliğin güçlenmesinde etkili olmuştur. Devletçi politikalar 20. yüzyılda milliyetçi, militarist ve emperyalist özelliklerle birleşerek zamanla büyük boyutlara ulaşmıştır. Öte yandan daha liberal sistemlere sahip olan İngiltere ve ABD gibi ülkelerde, 20. yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı ve 1929 buhranının etkileriyle devletçi uygulamalar hayli güç kazanmıştır (Güran, 2017: 241-43; Berend, 2011: 297-302). Bir taraftan kamu harcamalarının GSYH'ye oranında hızla artışlar yaşanırken, diğer taraftan refah devleti uygulamaları öne çıkmıştı. Kamunun ekonomik refahtan sorumlu olduğu anlayışının yükselmesi devletçiliğe güç kazandıran önemli bir faktördü (Boettke ve Heilbroner, 2023; Neal ve Cameron, 2019: 473). Öte yandan 20. yüzyılda milliyetçilik, kısıtlanmamış çoğunluk kuralı ve sosyalizm denemeleri hükümetlerin büyümesinin etkili siyasal araçları olmuştur (McCloskey, 2020).

Bu gelişmeler arasında kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) boyut ve önem bakımından gelişmeye devam etmiştir. 20. yüzyıl başlarında pek çok ülke (Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, Birleşik Krallık) kilit sanayileri millileştirme yoluna gitti. Bu eğilim II. Dünya Savaşı sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'da ve 1950'ler ve 1960'larda sömürgeciliğin sona ermesiyle Afrika ve Asya'da devam etti. Böylece 1980'lere gelindiğinde KİT'ler gelişmiş ekonomilerde ortalama üretimin %8'ini ve gelişmekte olan ülkelerde ise %15'ini gerçekleştiriyordu (International Monetary Fund [IMF], 2020: 47). Son 20 yılda ise özelleştirmelere rağmen, KİT'ler birçok ülkede hâlâ yaygın olmaya devam etmektedir ve küresel olarak onlar, yatırımların yaklaşık %20'sini, istihdamın %5'ini ve üretimin %40'ını oluşturmaktadır (Ginting ve Naqvi, 2020: xii).

Yaşanan ekonomik başarısızlıklar nedeniyle 1980'lerden sonra birçok ülkede KİT'lerin şirketleştirilmesi, diğer bir deyimle özel işletmelerle aynı ticari yasalara bağlı kılınması ya da kısmen veya tamamen özelleştirilmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Bu atmosferde deregülasyon ve vergi indirimleri gibi politikalar revaç kazanmıştı. Örneğin İngiltere'de Başbakan Thatcher, vergi politikalarında önemli değişiklikler yapmıştır. Gelir vergisinde en yüksek oran %98'den %40'a indirilirken, en alt dilimindeki oran da %33'ten yüzde 25'e düşürülmüştür. Kurumlar vergisi ve ulusal sigorta bedellerinin işverenler üzerindeki yükü hafifletilmiş ve yatırım kaynakları rahatlatılmıştır. Monetarizm ve arz yanlı iktisat anlayışı çerçevesinde vergi ve

kamu harcaması indirimlerine, sıkı para politikası ve deregülasyona öncelik verilmiştir. Thatcher'ın bir röportajda kullandığı ifadeler onun politika çerçevesini açıkça ortaya koymaktadır ("Margaret Thatcher," 2024):

"Çoğu kişinin bir sorunla karşılaştığında hükûmetin bunu çözmesi gerektiğini düşündüğü bir devirdeyiz bence. "Bir sorunum var, yardım almalıyım." veya "Evsizim, hükûmet bana ev versin." diyerek kişisel sorunlarını topluma mâl ediyorlar. Biliyor musunuz toplum diye bir şey yoktur aslında. Erkek ve kadın bireyler ve aileler vardır. Hiçbir hükûmet bireyler olmadan bir şey yapamaz. Bu sebepten insanlar önce kendi başlarının çaresine bakmalıdır."

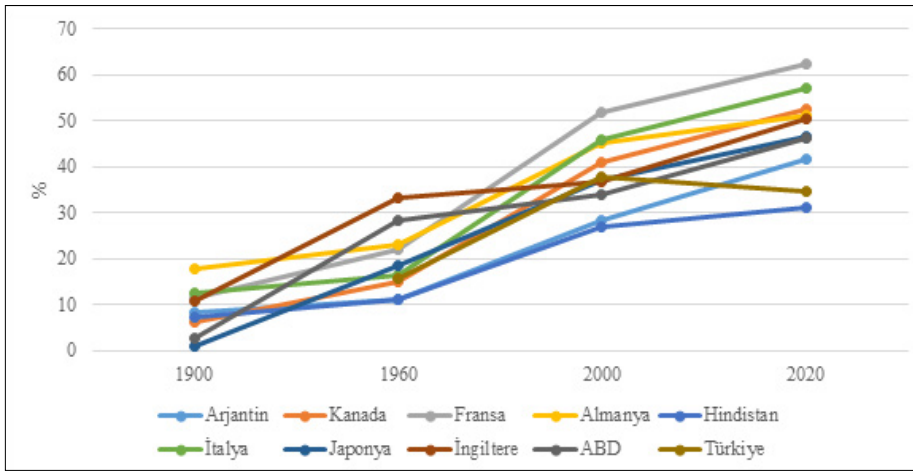
Aynı tarihlerde benzer uygulamalar ABD'de Reagan tarafından icra edilmiştir. Onun sekiz yıl süren yönetimi boyunca 16 milyon yeni iş yaratılmış; enflasyon 1980'de %13,5'ten 1988'de %4,1'e düşmüş; işsizlik %7,6'dan %5,5'e inmiş ve genel ekonomi %40 oranında büyümüştü (Heubusch, 2011). Bu dönemde devlete ait işletmeler özelleştirilmesine rağmen, Avrupa'da refah devleti uygulamaları azalmamıştır. Ancak bu uygulamaların ekonomiye maliyeti de her geçen gün büyümektedir. Berend'e (2011: 394-95) göre 2000'li yıllardan beri Avrupa'da refah devleti uygulaması zorlu bir döneme girmiştir; sistemin ayakta kalması için emeklilik yaşının yükseltilmesi, bazı keseneklerin azaltılması gibi çeşitli reformların icra edilmesi kaçınılmazdır.

Devletçiliğin Yeniden Güçlenmesi ve Kamu İktisadî Teşebbüsleri

Bir dizi faktör devletçi ekonomik uygulamaların hem kalıcı olmasına hem de giderek güçlenmesine yol açmaktadır. Tarihsel olarak devletçiliğin devamlılığında ideolojik tutumların belirgin bir etkisi olduğu söylenmelidir. Son dönemlerde dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler küreselleşme ve entegrasyon karşıtlığının artması ve küreselleşmeye karşı her ülkenin kendine has ekonomik politikalar izlemesi eğilimini güçlendirmiştir. Yurtiçi ekonominin dış etkilere karşı daha çok korunması çabaları birçok ülkede devletçiliğin kapsamını artırmış gözükmektedir (Ciesielska-Klikowsk, 2021).

Son dönemlerde devletçilik ABD ve diğer ekonomilerde devlet işletmelerinin büyümesi dışında kurtarma paketleri, teşvik paketleri, büyük bütçeli sağlık hizmet planları, kamu borç stokunun artması, kamu harcamaları ve vergilerin yükselmesi ve para arzının hızla artması gibi pek çok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin devletlerin ekonomik hayata müdahalesinde önemli göstergelerden biri olarak kabul edebileceğimiz hükümet harcamalarının GSYH'ye oranı itibariyle yaşanan gelişmeler dikkat çekicidir. Rakamlar, ülkeler arasında büyük farklılıklara işaret etmekte ve hem kişi başına hem de

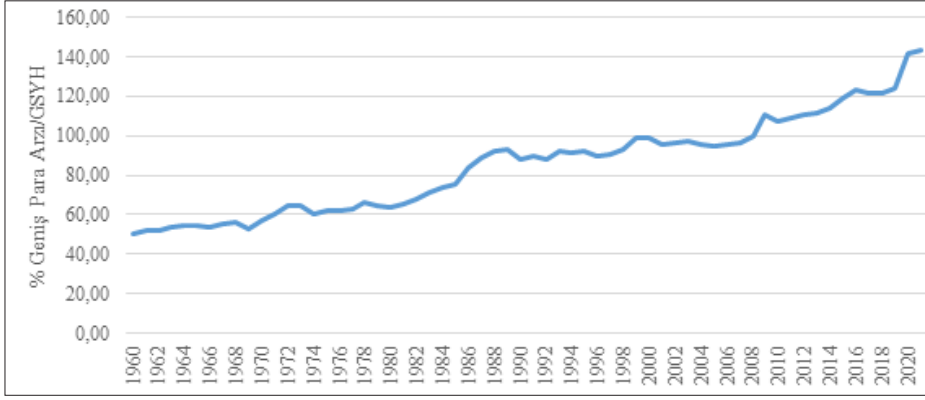
GSYH'ye oranı bakımından, hükümet harcamalarının gelişmiş ülkelerde daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Birinci Dünya Savaşına kadar kamu harcamalarının GSYH'ye oranı çok düşük seviyelerde kalmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde inişli çıkışlı bir seyre rağmen artış trendi yaşanmıştır. Savaştan sonra sosyal harcamaların hızla artması hükümet harcamalarının büyük boyutlara ulaşmasına neden oldu. 1980'lerden sonra artış hızı yavaşlasa da genel bir eğilim olarak kamu harcamalarının GSYH'ye oranı oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 19. yüzyılın sonunda Avrupa ülkeleri GSYH'nin %10'undan azını hükümet aracılığıyla harcıyordu. 21. yüzyılda bu rakam birçok Avrupa ülkesinde %50'yi aşmıştır (Ortiz-Ospina ve Roser, 2016). Şekil 1, son 120 yıl içinde dünyanın önde gelen ekonomilerinde söz konusu oranın yükselme eğilimini göstermektedir. Yüzyılın başlarında hayli düşük rakamlar görülürken, zaman içinde dikkat çekici bir yükseliş gerçekleştiği görülmektedir. Avrupa ülkelerinde rakamların %50'yi aştığı, ABD'de ise %50'ye yaklaştığı dikkat çekmektedir.

Şekil 1. Seçilmiş ülkelerde kamu harcamalarının GSYH'ye oranı (1900-2020)

Kaynak: "List of countries by government spending as percentage of GDP," 2023.

Parasal genişleme açısından bakıldığında aynı eğilimi görmek mümkündür. Şekil 2'den anlaşılacağı üzere, dünyada geniş anlamda para arzı son 60 yılda yaklaşık 3 katına çıkmış gözükmektedir. Hükümetlerin finansal açıklara çözüm bulmak için para hacmini sürekli artırmaları enflasyona yol açan başlıca sebebi oluşturmaktadır. Sonuçta parasal genişleme hükümet harcamalarının artışıyla ilişkili olduğu için, bu süreci devletçiliğin biraz daha sinsi bir yolla güçlenmesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

Şekil 2. Dünyada parasal genişleme (1960-2020)

Kaynak: World Bank, 2023.

Kamu işletmeciliğinin yaygınlaşması son zamanların yükselen eğilimlerinden biridir. Kurlantzick (2016) son 20 yılda birçok gelişmekte olan ülkenin devletçi ekonomik planlama ile serbest rekabet ve ihracata dayalı büyüme unsurlarını birleştiren modern devlet kapitalizmine yöneldiğini ve bu süreçte şirketler üzerinde devlet kontrolünün arttığını tespit etmektedir. J. O. McGinnis (2021) 2008 krizinin Fed'in gevşek politikalarına dayalı olmasına rağmen kapitalizmin krizi gibi lanse edilmesi, kimlik siyasetinin yükselmesi ve klasik liberalizmin teşvik ettiği büyümenin getirilerinin azalması gibi faktörlerin, liberalizmin tüm dünyada gerilemesine ve her şeyin daha devletçi bir yöne evrilmesine yol açtığı düşüncesindedir. Ona göre Biden yönetimi beşikten mezara kadar süren bir refah devleti yaratmaya çalışırken, birçok ülkede sol yönetimler güç kazanmaktadır. Çin'de piyasa karşıtı uygulamalar yükselirken, İngiltere'de Johnson yönetimi Thatcherizm'den kesin bir kopuş gerçekleştirdi. Birleşik Krallıkta son dönem bütçelerde küçük devlet, düşük vergi anlayışının terk edildiğine dair güçlü kanıtlar vardır. Nitekim ülkenin, İkinci Dünya savaşından sonra en yüksek vergilendirme seviyesiyle karşı karşıya olduğu belirtilmiştir (Swinford ve diğerleri, 2022). Vergilerin milli gelire oranının %37'ye çıktığı ülkede, kamu borcunun milli gelire nispeti %90'dır. Hükümetler bir anlayış değişikliğini gösterecek şekilde yeni vergiler getirmiştir (Delestre ve Miller, 2023).

İtalya'da benzer bir eğilim söz konusudur. 2018 seçimlerinde popülist partiler meclis çoğunluğu elde etmeyi başarmıştır. İtalya'nın güçlü bir devletçi ve faşist geçmişi olduğu bilinmektedir. Katı istihdam düzenlemeleri bu ülkede büyük bir genç işsizliğine yol açmıştır. Avrupa'da en yüksek genç işsizlik oranı (%25'ler civarında) İtalya'dadır. Yüksek emeklilik ödenekleri büyük

bir borç ortaya çıkarmıştır. Eurostat verilerine göre, İtalya'nın kamu borcu, 2023'ün ikinci çeyreğinde GSYH'nin %142,4'üne ulaşmıştır. Euro bölgesinde ise söz konusu oran %90'ı aşmaktadır ("Italy's debt-to-GDP ratio rises to 142.4% in Q2 – Eurostat," 2023). Bu düzenlemeler gençler üzerine ağır yükler getirmektedir. J. McGinnis (2018) "Gençliğin En İyisi" filminde yaşlı bir profesörün sözlerine atıf yaparak, "burası (İtalya) yalnızca benim gibi yaşlı dinozorlara uygun bir ülke haline geliyor" değerlendirmesini aktarır.

Devletçiliğin yükselişini Heritage Fund tarafından hazırlanan dünya ekonomik özgürlükler endeksinden izlemek de mümkündür. Genel ekonomik özgürlük değeri dünyada 2020 yılında 61,4'ten 2023'te 59,3'e gerilemiştir. Aynı dönemde vergi yükü dışında diğer bütün endeks değerlerinde gerileme olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle mali sıhhat açısından yaşanan düşüş büyük boyutlara ulaşmıştır. Bir bütün olarak yorumlandığında Tablo 1'deki değerlerin, dünyada regülasyonların güçlenme ve hükümet harcamalarının artış eğilimini yansıttığı söylenebilir.

Tablo 1. Dünya Ekonomik Özgürlük Endeks Değerleri (2020-2023)*

	2020	2023
Genel ekonomik özgürlük değeri	61,4	59,3
Mülkiyet hakları	56,4	53,5
Vergi yükü	77,7	78,2
Hükümet harcamaları	69,4	64,9
Mali sıhhat	74,2	54,8
İş serbestisi	63,2	59,9
Çalışma hürriyeti	59,2	55,6
Ticaret serbestisi	71,1	69,7

*0: hiç özgür değil 100: Tam özgür. 50 altı: Baskı altında. 50-60 arası: Çoğunlukla özgür değil. 60-70 arası: Makul ölçüde özgür. 70 üstü: Çoğunlukla özgür.

Kaynak: (Kim, 2023)

Günümüzde devletçiliğin güçlü kalmasında ve büyümesinde etkili olan ana faktör KİT'lerin yaygınlaşması eğilimidir. KİT'ler dünyanın her tarafında kamu kesiminin ve ona bağlı birimlerin çeşitli hizmetleri sunmasında hâlâ etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Çin, Almanya, İtalya, Rusya, İsveç, Ukrayna gibi ülkelerde KİT'lerin sayısı binleri bulmaktadır. Şehir içi ulaşım, kanalizasyon ve su hizmetleri gibi alanlarda kamu teşebbüslerinin sayısı genellikle merkezi hükümetin sahip olduğu KİT'lerden fazladır. Ayrıca, bankacılık sektöründe yer alan kamu işletmeleri BRIC ekonomileri ve bazı düşük gelirli gelişmekte olan ülkelerde bankacılık sistemi varlıklarının yüzde 40'ını

veya daha fazlasını, Almanya ve Portekiz’de ise üçte bir veya daha fazlasını oluşturmaktadır. Çin’de, toplam değeri 29,2 trilyon dolar olan ve yaklaşık 20,2 milyon kişiyi istihdam eden 51 binden fazla işletmenin tam veya çoğunluk sahibi devlettir (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2017: 8). OECD’nin (2017: 13) bir örneklem üzerinden yaptığı araştırmaya göre çalışan sayısı itibarıyla en büyük KİT’ler Hindistan (3,3 milyon kişi), Fransa (yaklaşık 827 bin kişi), Brezilya (597 binden fazla kişi), ABD (500 binden fazla kişi) ve İtalya’da (500 bine yakın kişi) bulunmaktadır. Yakın zamanlarda, Çin’in hızlı büyümesi, KİT’lerin kalkınma için araç olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusunda yeniden bir tartışma ortamı doğmasına yol açmış gözükmektedir. Bu tartışmalar arasında, Brezilya, Mısır, Hindistan, Fas gibi başka ülkelerde yeni özelleştirme planlarının ortaya çıktığı da bilinmektedir (IMF, 2020: 48).

KİT’lerin büyüme eğilimini başka verilerle de ortaya koymak mümkündür. Fortune Global 500 şirketleri arasında KİT’lerin oranının 2005’te %9,8’den 2014’te %22,8’e yükseldiği görülmektedir (OECD, 2017a: 62). IMF verilerine göre (2020: 49) devlete ait işletmelerin varlıkları 45 trilyon dolar değerindedir, bu da küresel GSYH’nin yarısına denk gelmektedir. Çin, Almanya, Hindistan ve Rusya gibi bazı ülkelerde onların sayısı binleri bulmaktadır. Birçok ekonomide KİT’ler önemli oyuncular konumundadır. Örneğin, yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde toplam altyapı yatırımlarının yüzde 55’i devlete ait işletmeler tarafından üstlenilmektedir. Dünyanın en büyük 2000 firması arasında devlet mülkiyetindeki işletmelerin payı, gelişmekte olan piyasalarda devlet mülkiyetindeki işletmelerin etkisiyle son yirmi yılda ikiye katlanarak %20’ye yükselmiştir (Gaspar ve diğerleri, 2020). Öte yandan KİT’ler giderek daha fazla ulus ötesi faaliyet göstermekte ve enerji, altyapı, kamu hizmetleri ve aynı zamanda bankacılık ve telekomünikasyon gibi çok çeşitli sektörlerde faaliyet göstermektedir. Finans sektöründe yer alan çok sayıda büyük kamu şirketi diğer KİT’leri desteklemektedir. Hükümetlerin bu tür destekleri ve adil olmayan uygulamaları bazı sanayilerde aşırı kapasite sorununu beraberinde getirmektedir (OECD, 2017a: 18). Rusya gibi ülkelerde ise devlet işletmelerinin dış politika araçları olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Böylece iktisadi devletçiliğin yeni aktörleri olarak yükselen bu işletmeler, aynı zamanda devletçiliğin uluslararasılaşmasına da hizmet etmektedir. OECD (2016) verilerine göre dünyanın en büyük firmalarının tahminen %22’si şu anda fiilen devlet kontrolü altında bulunmakta olup, bu, on yıllardır görülen en yüksek oranı temsil etmektedir. KİT’lerin küresel rakipler olarak yükselişi, dünya ekonomisinde eşit şartlarla ilgili endişeleri artırmaktadır. Hükümetlerin kendi ekonomilerini yönetmek için yabancı

devletlerden yararlanmaya çalışması devletçiliğin uluslararasılaşmasına güç kazandırmaktadır (Thatcher ve Vlandas, 2021). KİT'lerin kapsamının bu şekilde genişlemesi kamu işletmelerinin performansının devletçilik tartışmalarında giderek daha fazla yer almasına sebebiyet vermiştir.

Gelinen aşamayı Dünya Bankasının *The Business of the State* (World Bank, 2023a) başlıklı son raporuyla ortaya koymak mümkündür. Rapora göre, devlet mülkiyetindeki işletmelerin neredeyse %70'i, özel sektörün daha verimli hizmet verebileceği imalat ve turizm gibi rekabetçi pazarlarda faaliyet göstermektedir. 91 ülkede en az yüzde 10'u devlet mülkiyetine sahip 76.000 şirketin incelenmesine dayalı bulgular, birçok hükümetin küresel mali kriz ve Covid-19 salgınının etkisini hafifletmek için devlet mülkiyetindeki işletmelere yönelmesi nedeniyle devletin ayak izinin ve etki alanının daha yaygın hale geldiğini göstermektedir. Daha büyük bir devletin iş dinamizmini azaltabileceği, pazar yoğunlaşmasını artırabileceği, yeni firmaları pazara girmekten caydırabileceği ve özel yatırımı sınırlayarak daha yavaş bir büyümeye yol açabileceği vurgulanmaktadır.

Devletçiliğin Yükselişinin Sebepleri

Yakın geçmişte devletçiliğin yükselmesinde etkili olan bazı gerekçeler dikkat çekmektedir. Özellikle Sovyet Bloğunun çökmesi ve ardından yaşanan liberalleşme eğiliminden sonra dünya yeniden krizlerle yüz yüze gelmiştir. Küresel krizler Washington Konsensüsünün ana ilkeleriyle ilgili tartışmalara yol açmış ve Pekin Mutabakatı gibi alternatif arayışları hızlandırmıştır. Öte yandan Çin'in kaydettiği hızlı ekonomik performans, daha devletçi modellere ilgiyi artıran başka bir sebeptir. Çin deneyiminin alternatif bir kalkınma modeli olup olamayacağı ve diğer ülkelere uygulanıp uygulanamayacağı geniş bir tartışma zemini kazanmıştır. Tartışmalarda Çin'in kapitalist olmayan bir piyasa ekonomisi şeklinde ele alınması ve devletin aktif biçimde ekonomiye müdahil olduğu modellere fikri desteklerin ortaya çıkması devletçiliğin güç kazanmasında etkili olmuş gözükmektedir (Hou, 2014).

Yakın tarihte yaşanan Covid-19 salgını, çoğu ülkede devletin etkisini genişletmek için bir neden olarak kullanılmıştır. Covid-19'un yarattığı ortamda popülist politikalar daha kolay zemin bulmuştur. İstihdamın korunması, kamu hizmetlerinde kesintilerin önlenmesi, iktisadi faaliyetlerin desteklenmesi ve stratejik varlıkların korunması gibi gerekçelerle pek çok ülkede salgın döneminde devlet kamu girişimlerini destekleme yoluna gitti. Vergi ertelemeleeri, garantiler ve sübvansiyonlar destek için kullanılan araçlardan bazılarıydı (Rigo ve diğerleri, 2021: 74-76). Demokratik yönetimlerde popülizm tehlikesi

her dönem mevcut olsa da Covid-19 ortamında olduğu gibi, siyasilerin güvenlik kaygılarıyla kitleleri alarma geçirmesi daha kolay mümkün olmaktadır. Güvenlik gerekçesiyle özgürlüklerin kısıtlanması yaygın karşılaşılan bir durumdur. Çoğu zaman siyasilerin kendi hırslarına dayalı bu tür iddialar, devleti büyütmenin yaygın bir yöntemi olmuştur. Çoğu zaman gerçek temeli olmayan *tehlikeler* devlet gücünü artırmanın araçları olarak kullanılmaktadır (McCloskey, 2020).

Hem yakın zamanda hem de uzun vadede devletçiliğin güçlenmesi anti-liberal fikirlerin güçlü kalmasıyla (milliyetçilik, sosyal devlet anlayışı vs.) yakından bağlantılıdır. Bazı iktisatçıların ve siyaset felsefecilerinin karalamaları devletin kapsamının genişlemesinde etkili olmuştur (McCloskey, 2020). Çin’de *yeni sol* denilen bir grup ekonomik liberalizm ve servet eşitsizliklerine yönelik eleştirilerle devletçiliğe entelektüel destek sağlamaktadır. Eleştiriler evrenselciliğe karşı çıkmakta, devleti yeniden siyasallaştırmanın gereğine vurgu yapmaktadır (Veg, 2019). Genel bir tespit olarak, tarih boyunca fikri hareketlerin totaliter ve baskıcı siyasi ve iktisadi yapıların ortaya çıkmasında savaş ve acil durumların yarattığı sonuçlardan daha etkili olduğu söylenebilir. B. Russel (2012: 369) Rusya ve Almanya diktatörlüklerinin kısmen Rousseau’nun sonucu olduğunu öne sürer. Yine Jeremy Bentham’ın çoğunluk zulmüne veya totaliter devletçiliğe kolayca dönüşebilecek faydacı fikirleri Hitler ve Sovyet basınının kullandığı totaliter saldırı dilinin tohumlarını ekmişti (Aktaran, Skousen, 2003: 132-33).

Günümüz anlayışında insan ve devlet arasındaki ilişkilerin ahlaki açıdan farklı yorumlanmasının devletçilik lehine sonuçlar ürettiği açıktır. “insanların eşit olduğu ve devredilemez haklara sahip bulunduğu” şeklindeki temel düşüncenin giderek zayıflaması ve liderler başta olmak üzere çok sayıda insanın, toplumun manevi merkezinin artık devlet olduğunu düşünmeye başlaması bu açıdan önemlidir. Hükümetin bireyler hakkında karar vermesi gerektiğine inanılması, insanların çocuk, devletin ise ebeveyn olduğu anlayışı sınırsız devletçiliğe giden yolu açık bırakmaktadır. Hegel’in, “Devleti yeryüzünde var olduğu şekliyle İlahi İdea olarak” görmesi, Marx ve diğer düşünürlerin yorumlarıyla devletçiliği salt bir ideolojiden daha fazla bir konuma çıkarmıştır. Devletçilerin güvenliğe özgürlükten daha fazla değer vermesi ve mahkemeleri ve yasaları halkın iradesini alt edecek şekilde kullanması bu gidişatta belirleyici faktörler olmuştur (Fortsmann, 1997).

Devletçiliğin Yükselişinin Olumsuz Etkileri

Bir dizi olumsuz etkisi nedeniyle devletçiliğin yükselişine karşı dikkatli olmak gerektiği vurgulanmalıdır. Çünkü devletin iktisadi hayata müdahaleleri genellikle faydadan çok zarar getirmektedir. Bu kavrayışı açığa kavuşturmak için, bir hükümet müdahalesinin beraberinde getirdiği sonuçları hatırlatmak faydalı olabilir. Öncelikle devletin/hükümetin topluma olan maliyeti sadece toplanan vergilerle sınırlı değildir. Vergi toplama ve hükümet emirlerinin yerine getirilmesinde önemli bir kaynak, zaman ve emek sarfı söz konusudur. Ayrıca özel kesimden çekilen bu kaynakların fırsat maliyeti vardır. Fırsat maliyetleri kamu kaynakları etkisiz kullanıldığında çok daha büyümüş olur (Gwartney ve diğerleri, 129-129). Mesela hükümetin işletme kârlarından topladığı vergiler, bu sahalarda yatırımları azaltıcı bir etki yaratır. Tüketim üzerine getirilen bir vergi talebi kısacağı için, bu ürünleri üreten sektörlerin gelişmesini engeller. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kısaca her kamu kaynağı yaratma sürecinin özel ekonomi üzerinde dışlayıcı bir etkiye sahip olduğunu anlamak önemlidir.

Devletin topladığı vergilerin iktisadi hayat üzerine ilave etkileri de vardır. Böylece vergilendirme müşevvik yapısını bozarak, vergi ödeyenlerle onları tüketenler arasında bir mücadele ortamı yaratır. Daha fazla harcamayı finanse etmek için daha çok vergilendirmeye başvurulduğunda, daha çok iktisadi aktör vergilerden pay alma ve vergi yükünden kaçınma çabasına girecektir. Bu da çok insanın üretken faaliyetler yerine başka şeylerle meşgul olmasına yol açacaktır (Rothbard, 2023: 71-116). Bu durum zamanla girişimcilik kültürünün zarar görmesine de yol açar. Marjinal vergi oranlarının giderek yükselmesi daha çok insanı üretken çabalardan uzaklaştırır.

Devletin kaynak dağılımına müdahale sürecinde, özel çıkar gruplarının demokratik siyaseti vergi mükelleflerinin aleyhine ve kendi lehlerine kullanması mümkündür. Oy ticareti ve hizmet kayırmacılığı gibi uygulamalar, siyaseti bir şantaj mekanizması haline getirebilir. Böylece maliyeti faydasından büyük olan birçok proje uygulamaya konabilir. Öte yandan devlet kontrolünün büyümesi mülkiyet hakları konusunda özel kesimde endişeleri artırıp yatırımcıları caydırabilir. Tanaka (2023) Çin'de Xi Jinping döneminde artan devletçiliğin ekonomik performansta önemli bir düşüşle birlikte gerçekleştiğini ve ekonomik devletçiliğin ülke için bir kurtarıcı değil, varoluşsal bir tehdit olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Çin'deki başarının devletçi politikalarla bir ilişkisi yoktu; tam tersine 1978'den sonra ülkenin dünyaya açılması, girişimciliğin teşvik edilmesi, fiyat kontrollerinin azaltılması ve devlete ait sanayilerin özelleştirilmesi gibi reformlar sayesinde ekonomi üzerinde

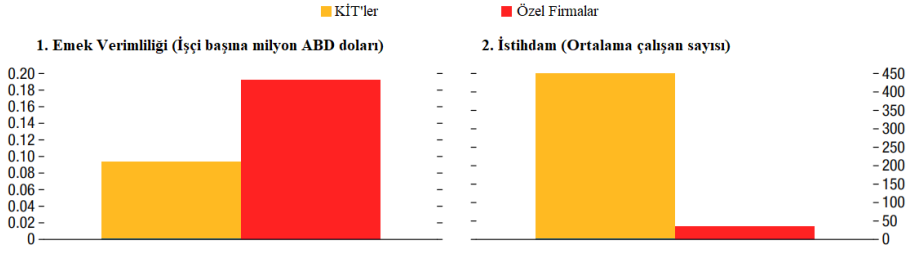
devletin rolünün azaltılması başarının temel anahtarlarıydı. Tanaka ayrıca Çin'de Guangdong ve Zhejiang gibi 1978'den bu yana en sağlam ekonomik performansı, en çok pazar odaklı ve en az devlet müdahalesiyle karşı karşıya kalan bölgelerin gösterdiğini, ülkenin kuzeydoğusu gibi devletin daha yoğun müdahale ettiği yerlerin, yüksek borç seviyeleri ve düşük büyüme oranlarıyla boğuştuğunu vurgulamaktadır.

Hükümetlerin aşırı harcama yapması ve bütçe açıkları vermesi açıktan para basma ve borçlanma eğilimini güçlendirerek enflasyona yol açabilir. Enflasyonun belirsizlik yaratması bu kez müteşebbislerin geleceği tahmin etmesini zorlaştırır. Sonuçta uzun vadeli yatırımlar azalır; kaynak tahsisi bozulur. Kıt kaynaklar üretken olmayan alanlara daha çok gideceği için, büyüme yavaşlar, istihdam azalır ve refah düzeyi düşer. Burada basitçe özetlenen hususlar, devlet müdahalesinin ekonomik anlamda büyük bir fırsat maliyeti unsuru içerdiğini ve müdahalenin sonuçlarını bu yönüyle el almak gerektiğini hatırlatmaktadır.

Hükümetlerin devletçi uygulamalar kapsamında yeniden dağıtımcı politikalara giderek daha fazla bulaşmasının birçok olumsuzluğa yol açtığı farklı dönemlere ait çok sayıda örnekle ortaya konabilir. Richard M. Ebeling'e (1989) göre zamanımızda izlenen hatalı ve yıkıcı politikaların hemen hepsi (açıktan harcama, özel teşebbüsün regüle edilmesi, mülkiyetin kamulaştırılması, ücret ve fiyatların kontrol edilmesi ve para sisteminin enflasyonla yıkımı) Fransız Devrimi sırasında uygulanmış ve denenmişti. Fransız kraliyet hükümeti, ülkenin tüm ekonomik faaliyetlerini düzenlemeyi ve denetlemeyi kendi sorumluluğu olarak görüyordu. Bir fırtınanın çatısını indirdiği bir kilisenin ya da yıkılan bir papaz evinin duvarı meclis kararı olmadan onarılmazdı. Kraliyet harcamaları müsrifliğin zirvesiydi. 1786 yılında kralın 1.857 atı ve 217 aracı vardı. Sarayda 128 müzisyen, 48 doktor bulunuyordu. Soylular ve din adamları vergiden muaftı. Ülkede 1774'te mali düzeni sağlamak için göreve getirilen Turgot'un, harcamaları kısma ve regülasyonları azaltma çabaları, ayrıcalıklı grupların engeline takılmış ve Kral 2 yıl sonra onu görevden almıştır. Onun ardından mali kriz derinleşmişti. Kısaca Kralın maliyesindeki kaos, devrimin başlamasında önemli rol oynadı. İşin ilginç tarafı devrimle gelen kesimlerin en az kral kadar müsrif olmalarıydı (Ebeling, 2017).

Devlete ait işletmelerin gelir ve maliyet performansı yönüyle özel işletmelerin altında kaldığı sıklıkla vurgulanan bir husustur. Bu eğilim verimlilik ve büyüme yönüyle de görülmektedir. IMF çalışması (2020: 56-57) devlete ait işletmelerin özel şirketlere göre ortalama üçte bir oranında daha az verimli olduğunu göstermiştir. Şekil 3'te özel ve kamuya ait petrol şirketlerinin

verimlilik yönüyle farklı oldukları ortaya konmaktadır. Benzer sonuçlar Asya ülkeleri için yapılan bir çalışmada da elde edilmiştir. Buna göre KİT'ler, örnek alınan tüm ülkelerde (Çin, Endonezya, Kazakistan, Sri Lanka, Vietnam) özel şirketlere göre daha yüksek işgücü maliyetlerine neden olmuştur. Bu durum özellikle Çin, Endonezya ve Sri Lanka'da çok daha belirgindir (Naqvi ve Ginting, 2020: 17).

Şekil 3. Milli petrol şirketlerinde verimlilik ve istihdam

Kaynak: IMF, 2020: 54.

IMF'nin Şekil 3'teki tahminleri 98 milli petrol şirketi ile 1.520 özel firma verilerine dayalıdır. Görüldüğü üzere ulusal petrol şirketleri kârlılık ve verimlilik yönüyle özel emsallerinden hayli geride kalmıştır. Bu sonuçta kamu şirketlerinde gereğinden fazla işe alımların etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca hükümetlerin, kamu şirketlerini sübvansiyonlu perakende fiyatlarla yakıt satmaya ve sosyal bazı harcamalar üstlenmeye yönlendirmesi de bu sonuçlara katkı yapmış olabilir (IMF, 2020: 54). Sonuçlarda her ülkeye özgü başka faktörlerin etkili olduğu düşünülebilir, ancak verimlilik yönüyle ulaşılan neticeler pek çok durumda değişmemektedir.

Bu zayıf performansta kötü yönetişimin etkili olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca devlet mülkiyetindeki işletmelerin, ucuz krediler veya vergi avantajları dâhil olmak üzere devletten sağladığı destekler, özel şirketlere karşı adil olmayan bir avantaj elde etme endişesi yaratmaktadır (Gaspar, ve diğerleri, 2020). Aynı durum devlete ait bankalar için de geçerlidir. Bir sektörde devlet sahipliği ne kadar çoksa, etkinsizlikler o kadar fazla olmaktadır. Kamu bankacılığının finansal istikrarsızlığı artırdığı, finansal gelişmeyi engellediği yönünde bulgular elde edilmiştir. Ayrıca kredilerin siyasi olarak tahsisi başka bir endişe ve dolayısıyla etkinsizlik kaynağıdır (IMF, 2020: 59-69). Devlet girişimciliğinin yaygınlaşması, müteşebbisler arasında devlet temelli güç ilişkilerinin yeniden ortaya çıkmasına yol açıp, piyasa işbirliği biçimlerini arka plana itmekte ve özel mülkiyet haklarına karşı ayrımcılık doğurmaktadır. Bu da ekonomik büyümenin önünde yeni engellerin yaratılması anlamına gelmektedir (Radygin ve diğerleri, 2015: 73).

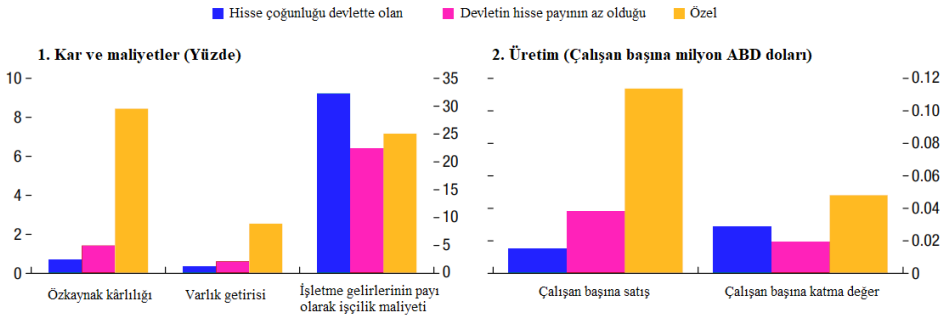
KİT'lerde ortaya çıkan başka bir olumsuzluk, rüşvet ve yolsuzluk olaylarının yaygınlığıdır. 1999-2013 dönem için ulusötesi rüşvet olaylarını inceleyen OECD (2014) raporu, her çeşit ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip ülkelerde kamu görevlileri, aracılar ve şirket yöneticilerinin rüşvet olaylarına karıştığını göstermektedir. Rüşvet vakalarının değer olarak büyük kısmı KİT yetkilileriyle ilişkiliydi. Tarihsel olarak bakıldığında KİT'lerin, görevdeki hükümetlerin finansmanı için bir kara kutu işlevi görerek, siyasi süreçlerle iç içe geçtiği anlaşılmaktadır. Öte yandan rüşvet ve yolsuzluklar KİT'lerin performansını da etkilemektedir. Bir ülkede yolsuzluk ne kadar yüksek ve şeffaflık ne kadar düşükse KİT'lerin performansı o derece zayıf olmaktadır. Ayrıca KİT'ler yolsuzluk ortamından özel firmalara göre daha çok olumsuz etkilenmektedir (Baum ve diğerleri, 2019).

Devlet teşebbüslerinde yolsuzluk olaylarına son yıllarda Brezilya, Angola, Güney Afrika ve Malezya gibi ülkelerden yeni örnekler eklenmiştir. Kilit sektörlerde önemli kaynakları yöneten ve çoğu zararına çalışan bu işletmeler, kötü yönetim ve yolsuzluk nedeniyle kritik kamu mal ve hizmetlerini sağlamada başarısız olmaktadır. Yolsuzluk, bizzat KİT'lere ve ekonomiye olduğu kadar onlara güvenen yatırımcılara da zarar vermektedir. KİT'lerin piyasa değerinde ve hisse fiyatında yaşanan düşüşler ve diğer riskler yatırımcıların güvenini azaltabilir, yabancı yatırımı caydırabilir ve sürdürülemez borçlara yol açarak büyümeyi olumsuz yönde etkileyebilir. KİT'lerde yolsuzluk riski, bu kamu işletmelerine ayrıcalıklılar tanıma ve devlet mali desteğini sağlamaya dayalı tekel veya yarı-tekel haklarından doğabilir. Bu tür mekanizmalar zaman içinde siyasi gruplara ve parti finansmanına fayda sağlamak için de kullanılabilir. Riskler aynı zamanda zayıf yasal ve düzenleyici çerçevelerden de doğabilir. KİT'lerin finansmanı konusunda şeffaflık ve hesap verebilirliğin yetersiz olması, denetim ve mali raporlama eksikliği, yargı ve vatandaş gözetiminin sınırlı ve zayıf kalması da yolsuzluklara kapı aralayan diğer hususlardır (Bajpai ve Myers, 2020: 95).

Öte yandan pek çok ülkede KİT'ler ağır borçlu durumda olup, sürekli zarar etmektedir. Bu durum onların hazine kaynaklarını tüketmesine yol açmaktadır. Güney Afrika için yapılan bir çalışma kamu işletmelerindeki verimsizliğin tüm ekonomiye sirayet eden bir yayılma etkisi gösterdiğini ortaya koymuştur. KİT'lerin yüksek maliyeti, onlardan tedarik yapan şirketlerin maliyetlerini artırırken, rekabet kapasitelerini düşürmektedir. Bu durum ekonominin geneline yayıldıkça, o ülkenin ihracatta rekabet gücü azalmaktadır. Böylece zamanla ihracatçı firmalar, üretimi düşürmek ve işçi çıkarmak zorunda kalmaktadır. Neticede işsizlik artmakta ve hanehalkı gelirleri düşmektedir. Nihai

sonuç büyümenin itici güçlerinden biri olan tüketim harcamalarının azalmasıdır (Chitiga-Mabugu ve diğerleri, 2021).

KİT'ler varlık getirisi yönüyle de özel firmaların hayli gerisinde kalmaktadır. Çünkü KİT'ler dâhili yolsuzluk, adam kayırmacılık, uygun müşevviklerin olmaması ve yetersiz personel eğitimi ve mesleki gelişim nedeniyle zayıf yönetim kararları almaktadır (Lin, 2021). Çin'deki KİT'lerin başarısızlığında kötü yönetim, uzun vadeli ürün planlamasının olmayışı gibi insan kaynakları yönetimindeki sorunların etkili olduğu belirlenmiştir (Lin ve diğerleri, 2022). Böylece kamu işletmeleri halka temel hizmetleri sağlamada yetersiz kalırken, devlet bütçesinin kaynaklarını tüketmekte, mali krizlere kapı aralmaktadır. KİT'lerin temel hizmetleri sunmada yetersiz kaldıkları, dünyada 2 milyardan fazla insanın temiz suya erişememesi ve 0,8 milyardan fazlasının da güvenilir elektriğe ulaşamamasından da anlaşılabilir (Gaspar, ve diğerleri, 2020). KİT'lerin verimsizliği, onlar özellikle rekabetçi firmaların etkin olduğu alanlarda faaliyet gösterdiğinde, daha da artmaktadır. KİT'leri özel teşebbüs temeline yaklaştırma çabaları beklenen sonuçları vermemiştir. Özetle rekabet ve kâr güdüsü eksikliği, hissedarlara hesap verme sorumluluğunun olmayışı, başarısızlık durumunda zımni bir kurtarma garantisi nedeniyle ahlaki tehlikenin ortaya çıkması, işçilerin üretkenliklerini azaltan zımni bir ömür boyu istihdam garantisinin olması gibi hususlar KİT'lerin zayıf performansının ana nedenleri arasında sayılabilir (Lin, 2021).

Şekil 4. KİT'lerin özel firmalara göre performansı

Kaynak: IMF, 2020: 57.

Şekil 4'teki sonuçlar, IMF'nin 109 ülkede yaklaşık 1 milyon firma üzerine yaptığı incelemelere dayalıdır. KİT'lerde kârların ve işgücü verimliliğinin özel firmalara göre daha düşük olduğu açıkça görülmektedir. IMF (2020: 56) raporundaki bulguların Çin, Rusya ve Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki diğer ülkeler için yapılan çalışmalardaki sonuçlarla tutarlı olduğu kaydedilmektedir.

KİT'lere yönelik benzer sonuçlar başka ülkelerden de elde edilmektedir. Tunus'ta kamu işletmeleri ağır borçlu durumdadır ve 2017-19 arasındaki iki yıl içinde mali durumları kötüye gitmiştir. Bunda şirketlerin maliyetlerini karşılayacak şekilde fiyat tayin edememesi önemli bir rol oynamıştır. Pakistan'da ise ekonomide önemli role sahip olmalarına rağmen, birçok KİT'in mali performansı zayıftır ve bunların üçte biri sürekli olarak zarar etmektedir. Ticari KİT'ler 2018-19 mali yılında 118 milyar Rupi zarar etmişti. Kamu işletmeleri 2015-19 arasında büyük kalıcı kayıplar yaşamıştır (Rigo ve diğerleri, 2021: 17-19). Khatri ve Ikhsan (2020: 129) Endonezya'da KİT'lerin performansının kötüleştiğini ve yönetilebilir gibi gözükse de mali risklerin arttığını tespit etmiştir. Naqvi (2020: 186) ise Kazakistan'da KİT'lerin ekonomiye hâlâ hâkim olduklarını ve onlara sağlanan avantajların özel firmaları dezavantajlı hale getirdiğini, ekonomiyi çeşitlendirme çabalarını baltaladığını vurgulamaktadır. Bu yönüyle KİT'ler verimlilikte ve kamu hizmetlerinin sunumunda zayıf kalmaya devam etmektedir. Azerbaycan'da enerji, su, hava taşımacılığı ve demiryolu sektörleri, mali performanslarının düşüklüğü nedeniyle kamu bankaları için risk kaynağı durumundadır. Ülkede KİT'lerin finansman ihtiyacı yüksek olduğu için, hükümet tarafından desteklendikleri görülmektedir (Schur ve Haydarov, 2020: 249-251).

KİT'ler, tüm dünyada özellikle temel hizmetlerin veya özel sektöre kârlı gelmeyen faaliyetlerin hükümetçe icra edilmesi gerektiği ve bunun ülkele-
rin ekonomik gelişmesine ve istihdama katkı yaptığı temelinde savunulmaktadır. Böylece ulaşım ve enerji gibi sektörlerde uzakta yaşayanlar ve düşük gelirli kesimler için uygun bedellerle hizmet sağlanabildiği, kriz dönemlerinde ve dezavantajlı bölgeler için istihdamın daha istikrarlı olmasına katkı sağlandığı öne sürülür. KİT'lere yönelik desteklerde istihdamın korunması yanında kamu hizmetlerinde sürekliliğinin sağlanması, iktisadi faaliyetlerin desteklenmesi ve stratejik varlıkların korunması gibi gerekçeler de öne sürülmektedir (EBRD, 2020: 56). Ancak tüm bunlara, önemli bir toplumsal maliyetle erişilebildiği göz ardı edilmektedir. Çünkü söz konusu faaliyetler geniş bir sübvansiyonu gerektirmektedir. Ayrıca bu tür işletmeler verimsizliğe ve kaynak israfına yol açarken, bütçe üzerine yük getirmekte, şeffaflık ve hesap verebilirlik sorunu ortaya çıkarmaktadır. IMF tarafından hazırlanan bölgesel bir rapor, KİT'lerin kayıplarını telafi etmek için yıllık GSYH'nin %2'si kadar bir mali yüke katlanıldığını ortaya koymuştur. Raporda KİT'lere yönelik destek, garanti ve sübvansiyonların piyasada çarpıklıklar yaratarak özel sektörün gelişmesine engel olduğu da vurgulanmaktadır. Ayrıca bu olumsuzluklara Covid-19 gibi kriz dönemlerinde işletmelere sağlanan mali avantajların sonlandırılmasında zorluklar yaşandığını ve bunların, gelecekte

benzer durumlar için emsal oluşturduğunu da eklemek gerekir (Rigo ve diğerleri, 2021: x, 75).

Devletin ekonomiyi düzenleme çabalarının aşırı boyutlara varması sorunları daha da ağırlaştırmaktan başka sonuç üretmemektedir. Venezüella'nın yakın zamanda yaşadığı ekonomik tecrübe bu tespiti doğrular niteliktedir. Venezüella, bir zamanlar Latin Amerika'nın müreffeh bir ekonomisi iken, son yıllarda ciddi şekilde fakirleşmiştir (Skousen, 2010: 83-84). Ekonomik ve siyasi gücün elit bir grubun elinde toplandığı ülkede, GSYH 2014-2021 arasında yaklaşık $\frac{3}{4}$ oranında küçülmüştür. 2016'da hiper enflasyon ve durgunluk yaşanmıştır. 2018 yıllık enflasyonu yüzde 130 bini geçmişti. 2023'te ise bu rakam %360'ta kalmıştır. Doğal kaynak (petrol) ihracatına dayalı bir hükümet politikası gerilemeye yol açtı (Hollanda hastalığı). Siyasi kurumların zayıf olması ve yaygın yolsuzluk önemli sorunlar arasındadır. Chavez-Maduro baskıcı yönetimleri ve genişlemeci devletçi politikaları ile illegal piyasaların yaygınlığı enflasyon ve durgunlukta önemli faktörler olmuştur. Son altı yılda nüfusun azalma trendine girdiği ülkede, 2015'te 30,5 milyon olan nüfus, 2022 yılında 28,3 milyona geriledi. 2022 yılı itibariyle halkın yarısı yoksulluk içinde yaşamaktadır. 2014'ten beri 7 milyondan fazla insanın ülkeden kaçtığı belirtilmektedir (Cheatham ve Roy, 2023).

Devletçiliğin yükselişinin toplumsal barış açısından yarattığı sorunlara da işaret etmek yerinde olur. Hükümet müdahalesi genişledikçe iktisadi aktörler kamu imkânlarından daha çok yararlanma çabasına girmekte, kamu teşebbüslerinde ise kayırmacılık ve liyakat sorunu öne çıkmaktadır. Fransız düşünür Tocqueville'in 19. yüzyılda gerçekleştirdiği ABD seyahati esnasında söylediği sözler bugün için de çok anlam ifade etmektedir. Ona göre dönemin Amerika'sında *görünmez (minimal) devlet ortamında işler daha sorunsuz yürümekteydi. Etrafta her şey hareket halinde olmasına rağmen, itici güç görünmüyordu.* Ancak ABD'de devletin gücü ve kapsamı özellikle 20. yüzyılda hızla genişledi. Bu süreçte insanlar "ne yaptıklarına" göre değil, "kim olduklarına" veya "nereden geldiklerine" göre tanımlanmaya başladı (Wertz, 2012). Böyle bir dönüşümün ekonomik verimsizlik yanında toplumsal çatışma üretme potansiyeline sahip olduğu açıktır.

Bu bahsi kapatmadan Türkiye'de devletçiliğin yükselme eğiliminin handikaplarına dair birkaç söz söylemek yerinde olabilir. Öncelikle Türkiye'nin kamu kesiminin büyüklüğü ve borç stoku açısından çok kötü konumda olduğu söylenemez. Ancak ekonominin her tarafında aşırı hükümet düzenlemeleri (regülasyonlar) uzun vadede büyük sorunlar yaratabilecek potansiyelindedir. Emek piyasası, sağlık, ulaşım ve eğitim gibi stratejik sektörlerin hükümetçe

tanzimi, emeklilik sisteminin katı bir yapıda olması ekonomik performansı ve istihdamı olumsuz etkileyebilir. Finans sektöründeki regülasyonların hafifletilmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda Türkiye'nin ekonomik özgürlükler yönüyle son yıllarda geriye giden bir görüntü verdiği vurgulanmalıdır. Nitekim 2010 yılında genel ekonomik özgürlük endeksi değeri 63,8 iken bu rakam 2023'te 56,9'a gerilemiştir. Özellikle mülkiyet hakları, kamu harcamaları, iş serbestisi gibi alt kategorilerde geriye gidiş daha belirgin hissedilmektedir ("Heritage", t.y.). Ekonomiye kitleleri koruma, eşitliği sağlama veya başka gerekçelerle ve belki iyi niyetle yapılan müdahaleler, en sonunda ekonomik gelişmenin önünü tıkayan engellere dönüşebilmektedir. Bu bağlamda Tocqueville'in ABD seyahati esnasında sarf ettiği ifadelerin Türkiye için de geçerli olduğu akla gelmektedir. Tocqueville o tarihlerde Amerika'nın geleceği hakkında değerlendirme yaparken, Amerikan vatandaşları için "*onların yöneticiler olarak tiranlarla değil, gardiyanlarla karşılaşmalarından korkuyorum.*" Çünkü bu tür adamların yönettiği bir hükümet, "*yok etmez ama varoluşu engeller; zulmetmez, ancak halkı sıkıştırır, zayıflatır, söndürür ve şaşkına çevirir, ta ki çobanının hükümet olduğu ürkek ve çalışkan hayvanlardan müteşekkil bir sürüye dönüşünceye kadar*" (Aktaran, Forstmann, 2017). Dizginlenmemiş bir hükümet müdahalesinin ve güvenlik kaygılarıyla temel özgürlükleri kısıtlamanın uzun vadede her toplum için böyle bir gidişata yol açma tehlikesi taşıdığı söylenebilir.

Türkiye'de, hükümetin kaynak dağılımına aşırı müdahale eden bir yapıya sürüklenmesi devletçiliğin yükselmesinin bir yansımasıdır. Teşvikler, sübvansiyonlar ve transfer ödemelerinin kapsamı giderek genişlemektedir. Ekonomide kimin kazanacağına ve kaybedeceğine hükümetlerin karar verdiği bir yapı, iktisadi etkinlik kadar iktisadi adalet sorunu da doğurmaktadır. Popülist ekonomik politikalar devletçiliğin güçlenmesinde etkili bir faktördür. Yakın zamanda emeklilik sisteminde yaşanan gelişmeler bu tür politikaların ve yaygın regülasyonların etkilerini anlamak açısından açık bir örnektir. Basındaki bilgilere göre emekli sayısı Türkiye'de 2009'da 8,5 milyon civarında iken, 2021 sonunda 12,8 olmuştur. EYT sonrası bu rakam (Eylül 2023 itibarıyla) 15,7 milyona ulaşmıştır. Bir emekliye düşen çalışan sayısı 1,71'e gerilemiştir. Bu rakam 2022 sonunda 2,01 idi (Bakır, 2023). Emeklilik sayısında kısa sürede bu kadar yüksek bir artışın getireceği mali külfet enflasyonist baskı başta olmak üzere bir dizi sorunun kaynağı olabilecektir. Bu durumun, emekli kesime yapılacak ödemelerin reel olarak gerilemesine veya sosyal ödemelerde başka türlü kesintilere neden olması da muhtemeldir.

Sonuç

Yükselen devletçiliğin sebeplerine ve sonuçlarına dikkat çekmeyi amaçlayan bu çalışmada, bazı temel vurgular öne çıkmaktadır. Öncelikle son dönemlerde devletçiliğin yükselişi yönünde bir trend görülse de bu temayülün yeni olmadığı ve her dönem geçerli olduğu söylenmelidir. Covid-19 salgınından sonra yaşanan süreç, bu trendi değil, onun boyutunu etkilemiş gözükmektedir. Sorun hükümetlerin regülasyonlar, sanayi politikası, vergiler ve sübvansiyonlar gibi araçlarla ekonomide kazananlara ve kaybedenlere karar verme girişimlerinin güçlenmesi ve yaygınlaşmasıdır. Başlangıçta büyümeyi teşvik etme arzusuyla motive edilen bu tür bir devletçi yapı aşırı yatırıma, hak etmeyenlerin kazanmasına, yolsuzluğa, uygun olmayan sektörlerle mali destek verilmesine ve bunların sonlandırılmasında zorluklar yaşanmasına yol açabilmektedir (Jahan ve Mahmud, 2015: 45). Öte yandan yakın geçmişte devletlerin KİT'ler vasıtasıyla ekonomik faaliyetlere daha fazla müdahil olduğu da görülmektedir. Hatta yeni eğilim, özel sektörün kârlı olarak çalıştığı sektörlerde KİT'lerin giderek daha fazla yer almaya başlamasıdır.

Devletçiliğin yükselmesinde önemli araçlar konumundaki KİT'ler için çok sayıda başarısızlık göstergesi vardır. KİT'ler doğası gereği bazı eksiklikler içermektedir. Onların yöneticilerinin daha etkin olma müşevvigi yoktur, KİT'ler çoğu ülkede yasal tekel konumundadır ve bu nedenle rekabetten yoksun ortamda faaliyet göstermektedir. Ayrıca onlar, zarar etmeleri halinde hükümetin mali desteğine sahip olabilmektedir. Keza onların piyasa disiplinine uymaları için de bir müşevvik yoktur. Rekabet noksanlığı KİT'leri yenilikçilik konusunda da geride bırakmaktadır. Tüm bunlar dünyada KİT'lerin genel anlamda neden başarısız olduklarını açıklayan ana unsurlardır.

Devletçilik eğilimi liberal geçmişi olmayan yerlerde daha fazla güçlenme eğilimindedir. Ekonomik sektörleri ve kaynakları daha fazla kontrol eden bir devlet aygıtı verimsizlik bir yana, hürriyetler için de daha büyük tehlike teşkil edebilmektedir. W. Lippman'ın yıllar önce kadir-i mutlak devlet için yaptığı uyarılar, bu eğilimin tehlikelerini göstermesi bakımından anlamlıdır. Ona göre, böyle bir devlet yapısı bencil ve zihni kapasitesi düşük insanlara, sınırsız devlet gücünü kullanıp bencil ve zalim bir düzen kurma imkânı verebilir (Aktaran, Gwartney ve diğerleri, 2016: 161). Tarih bu tür insanların yarattığı facialarla doludur. Bugün için benzer tehlikelerin varlığı dikkat çekmektedir.

Bu çalışma devletçiliğin yükselişinde güvenlik ve kriz gibi gerekçeler yanında fikri hareketlerin de hayli etkili olduğuna işaret etmektedir. Hükümetlerin iktisadi hayata müdahalesine yasal sınırlamalar getirmenin tek başına

işlevsel olmadığı, çünkü yasayla getirilen kısıtlamaların yine yasayla kolaylıkla aşılabilirdiği görülmektedir. Bu nedenle yasal ve kurumsal düzenlemelerin yanında, devletin prensip olarak iktisadi hayata karışmayacağı bir fikri atmosferin oluşması hayati önem taşımaktadır. "Hükümet çözüm değil, sorundur" diyen R. Reagan'ın temsil ettiği anlayışın kitlelerce benimsenmesi devletçiliğe karşı en güçlü etken olabilecektir.

Bize göre günümüz iktisadi anlayışı ironik bir noktaya gelmiştir. İktisatçılar devletin birçok sorunun kaynağı olduğunu unutmuştur. Sorunları yaratan yapıdan bizzat sorunları çözmesi beklenmektedir. Oysa sürdürülebilir bir toplumsal refah için güçlü bir özel ekonominin varlığına ihtiyaç vardır. Daha büyük bir devletin, daha dinamik ve gelişmiş bir özel sektör olmadan iş göremeyeceği ortadadır. Daha güçlü bir özel ekonomi ise daha sınırlı bir devletle (mülkiyet hakları, rekabetçi piyasalar, düşük vergiler, deregülasyon vs.) mümkündür. İktisatçıların yaygın bir devletçilikle refah yaratılacağı yönündeki argümanları açıkçası arabayı atın önüne koymaktan başka bir şey değildir.

Son olarak hükümetin insanların sosyal ve ekonomik hayatına her şekilde rahatça müdahale edebilme hakkını kendinde görmesinin doğurduğu ahlaki sorunları bir kenara bıraksak bile, konunun sırf iktisadi gerekçelerle esaslı bir şekilde sorgulanması gerektiği vurgulanmalıdır. Çünkü devletin kaynak dağılımına ağır şekilde müdahale ettiği bir model, kitlelerin temel iktisadi meseleyi yanlış anlamasına ya da hiç anlamamasına yol açmaktadır. Bilindiği gibi iktisadın temel kanunu kaynakların kıt olması ve her tercihin bir fırsat maliyeti içermesidir. Kamu eliyle harcanan kaynaklar daha önce üretken faaliyetlerle elde edilmiş olmalıdır. Hükümetin geniş kesimlere asgari düzeyde de olsa para dağıtması, kitlelerin bu kaynakların bedelsiz ve fırsat maliyeti olmadan verildiğini düşünmesine yol açmaktadır. Zaman içinde, kamu kesiminin insan olarak doğan herkese, belirli bir refah seviyesini garanti etmesi gerektiğine inanılmaktadır. Bu sürecin toplumun diğer kesimlerine ne tür yükler getirdiği kimse tarafından gündeme getirilmemektedir. Böyle bir atmosferde çalışma şevki azalır, insanlar çalışmadan kazanmayı doğal bir hak olarak görmeye başlar. Hatta daha ileri aşamalarda bu süreç, şiddet yoluyla hak (!) taleplerine kadar gidebilir. Fransa'da yaşanan sarı yelekliler hareketi sonrası hükümet asgari ücreti bir miktar yükseltmiş ve planlanan bazı vergi artışlarını iptal etmek zorunda kalmıştır ("Sarı yelekliler hareketi," 2022). Böyle bir ortamda özel sektörün marjinal verimlilik esasına dayalı olarak çalışan bulması zorlaşmakta veya insanlar ya da sendikalar marjinal verimliliğin çok üstünde ücret talep edebilmektedir.

Kaynakça

- Bajpai, R. ve Myers, C. B. (2020). *Enhancing Government Effectiveness and Transparency: The Fight Against Corruption (English)*. Washington, D.C.: World Bank Group. Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/235541600116631094/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption>
- Bakır, N. (2023, 6 Aralık). Çalışan azaldı emekli arttı. *Dünya Gazetesi*. Erişim adresi: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/calisan-azaldi-emekli-artti/712866>
- Baum, A., Hackney, C., Medas, P. ve Sy, M. (2019). *Governance and State-Owned Enterprises: How Costly is Corruption?* (WP/19/253). IMF Working Paper.
- Berend, I. T. (2011). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi*. (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yayınları.
- Boettke, P. J. ve Heilbroner, R. L. (2023). Economic System. *Encyclopedia Britannica*. Erişim adresi (15 Ocak 2024): <https://www.britannica.com/money/topic/economic-system>
- Cheatham, A. ve Roy, D. (2023, 22 Aralık). *Venezuela: The Rise and Fall of a Petrostate*. Council on Foreign Relations. Erişim adresi (5 Ocak 2024): <https://www.cfr.org/background/venezuela-crisis>
- Chitiga-Mabugu, M., Maisonnave, H., Henseler, M. ve Mabugu, R. E. (2021, 21 Eylül). Corruption in state-owned companies hurts low skilled workers the most: we show how. *The Conversation*. Erişim adresi (21 Aralık 2023): <https://theconversation.com/corruption-in-state-owned-companies-hurts-low-skilled-workers-the-most-we-show-how-165420>
- Ciesielska-Klikowsk, J. (2021). Poland economy briefing: Status quo of Poland's state-owned enterprises. *Weekly Briefing*, 37 (2).
- Delestre, I. ve Miller, H. (2023). *Tax and public finances: the Fundamentals* (IFS Report R270). The Institute for Fiscal Studies. Erişim adresi (20 Ocak 2024): <https://ifs.org.uk/publications/tax-and-public-finances-fundamentals>
- Ebeling, R. M. (1989). The Triumph of Statism: The Political Economy of the French Revolution. *IMPRIMIS*, 18 (11). Erişim adresi: <https://imprimis.hillside.edu/wp-content/uploads/2016/11/The-Triumph-of-Statism-The-Political-Economy-of-the-French-Revolution-November-1989.pdf>
- Ebeling, R. M. (2017, 5 Mayıs). Economic Ideas: Inflation, Price Controls and Collectivism in the French Revolution. *The Nassau Institute* Erişim adresi: <https://www.nassauinstitute.org/economic-ideas-inflation-price-controls-and-collectivism-in-the-french-revolution/>
- EBRD. (2020). *Transition Report 2020-21, The State Strikes Back*. European Bank for Reconstruction and Development. Erişim adresi (3 Ocak 2024): <https://2020.tr-ebd.com/documents/oce/transition-report-202021-pdf>
- Forbes. (t.y.). *Quotes, Thoughts On The Business Of Life*. Erişim adresi (2 Ocak 2024): <https://www.forbes.com/quotes/10940>
- Forstmann, T. J. (1997). Statism: The Opiate of the Elites, *Imprimis*, 26 (5). Erişim adresi: <https://imprimis.hillside.edu/statism-the-opiate-of-the-elites/>
- Gaspar, V., Medas, P. ve Ralyea, J. (2020, 7 Mayıs). State-Owned Enterprises in the Time of COVID-19, *IMF Blog*. Erişim adresi (23 Ekim 2023): <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2020/05/07/blog-state-owned-enterprises-in-the-time-of-covid-19>
- Ginting, E. ve Naqvi, K. (2020). *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises*, Manila: Asian Development Bank.

- Güran, T. (2017). *İktisat Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Gwartney, J. D., Stroup, R., Lee, D. R. ve Ferrarini, T. H. (2016). *Temel Ekonomi*, (Çev: Ahmet Uzun). Ankara: Liberte Yayınları.
- Heritage. (t.y.). Türkiye. 2023 Index of Economic Freedom. Erişim adresi (2 Ocak 2024): <https://www.heritage.org/index/country/turkey>
- Heubusch, J., (2011, 6 Şubat). Ronald Reagan's Enduring Economic Legacy, *Forbes*. Erişim adresi (27 Ocak 2024): <https://www.forbes.com/2011/02/08/ronald-reagan-economics-taxes-opinions-contributors-john-heubusch.html?sh=16b6d3657140>
- Hou, X. (2014). Dissecting China's Rise: Controversies over the China Model, *China Perspectives*, 2014/2, 61-67. <https://doi.org/10.4000/chinaperspectives.6484>
- IMF. (2020). *Fiscal Monitor: Policies to Support People During the COVID-19 Pandemic* (2020 APR). IMF Fiscal Monitor.
- Italy's debt-to-GDP ratio rises to 142.4% in Q2 – Eurostat. (2023, 23 Ekim). *ANSA English*. Erişim adresi (12 Aralık 2023): https://www.ansa.it/english/news/business/2023/10/23/italys-debt-to-gdp-ratio-rises-to-142.4-in-q2-eurostat_04d92170-babe-4733-8ef8-bee38eb9728f.html
- Jahan, S. ve Mahmud, S. (2015). What Is Capitalism? *Finance & Development*, 52 (2), 44-45.
- Khatrı, Y. ve İkhshan M., (2020). Enhancing the Development Contribution of Indonesia's State-Owned Enterprises. E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s. 84-134). Asian Development Bank.
- Kim, A.B. (2023). *Index of Economic Freedom*. Washington: The Heritage Foundation. Erişim adresi: https://www.heritage.org/index/pdf/2023/book/2023_IndexOfEconomicFreedom_FINAL.pdf
- Kurlantzick, J. (2016). *State Capitalism: How the Return of Statism is Transforming the World*, Oxford University Press.
- Lin, Q., Feng, L., Khiewngamdee, C., Li, P. ve Ye, X. (2022). Latest Lessons from the Bankruptcy of State-Owned Enterprises (SOEs) in China: An Interpretative Structural Model (ISM) Approach, *Discrete Dynamics in Nature and Society*, Vol. 2022, 1-11. <https://doi.org/10.1155/2022/1109442>
- List of countries by government spending as percentage of GDP. (2023, 2 Haziran). Vikipedi içinde. Erişim adresi (12 Aralık 2023): https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_government_spending_as_percentage_of_GDP
- Margaret Thatcher. (2024, 10 Ocak). Vikipedi içinde. Erişim adresi (18 Ocak 2024): https://tr.wikipedia.org/wiki/Margaret_Thatcher
- McCloskey, D. (2020, 5 Haziran). The Dangerous State, *Institute of Art and Ideas News*. Erişim adresi (20 Ocak 2024): <https://iai.tv/articles/the-dangers-of-statism-auid-1558>
- McGinnis, J. O. (2018, 1 Haziran). Italy's Failure is a Failure of Statism, Not Liberalism. *Law&Liberty*. Erişim adresi (11 Ocak 2024): <https://lawliberty.org/italys-failure-is-a-failure-of-statism-not-liberalism/>.
- McGinnis, J. O. (2021, 31 Aralık). The Global Recession of Classical Liberalism. *Law&Liberty*. Erişim adresi (11 Ocak 2024): <https://lawliberty.org/the-global-recession-of-classical-liberalism/>.
- Naqvi, K. (2020). Performance of State-Owned Enterprises in Kazakhstan. E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s. 135-189). Asian Development Bank.

- Naqvi, K. ve Ginting, E. (2020). Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s.1-44). Asian Development Bank.
- Neal, L. ve Cameron, R. (2019). *Dünya İktisat Tarihi*. (Çev. Yaşar Bülbül). Ankara: Orion Kitapevi.
- OECD. (2014). *OECD Foreign Bribery Report: An Analysis of the Crime of Bribery of Foreign Public Officials*. Paris: OECD Publishing.
- OECD. (2016). *State-Owned Enterprises as Global Competitors: A Challenge or an Opportunity?* Paris: OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/9789264262096-en>.
- OECD. (2017). *The Size and Sectoral Distribution of State-Owned Enterprises*, Paris: OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264280663-en>
- OECD. (2017a). *OECD Business and Finance Outlook 2017*, Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264274891-en>
- Ortiz-Ospina, E. ve Roser, M. (2016, 18 Ekim). Government Spending: What do governments spend their financial resources on? *Our World in Data*. Erişim adresi (20 Ocak 2024): <https://ourworldindata.org/government-spending>
- Radygin, A., Simachev, Y. ve Entov, R. (2015). The state-owned company: “State failure” or “market failure”? *Russian Journal of Economics*, 1, 55–80.
- Rigo, E.R., Richmond, C.J., Olugbade, O.A., Anderson, G., Atamanchuk, M., Bukhari, H., Ioannou, I., Kale, D., Kass-Hanna, T., Queyranne, M., Shi, W., ve Wong J. (2021). *State-Owned Enterprises in Middle East, North Africa, and Central Asia: Size, Costs, and Challenges* (DP/2021/019). IMF Middle East and Central Asia Department.
- Rothbard, M. (2023). *İktidar ve Piyasa*. (Çev: Ahmet Uzun, Ayşe M. Uzun), Ankara: Liberte Yayınları.
- Russel, B. (2012). *Batı Felsefesi Tarihi* (3. Cilt). (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarı yelekliiler hareketi. (2022, 12 Nisan). Vikipedi İçinde. Erişim adresi (18 Aralık 2023): https://tr.wikipedia.org/wiki/Sar%C4%B1_yelekliiler_hareketi
- Schur M. ve Haydarov, A. (2020). State-Owned Enterprise Reforms in Azerbaijan. E. Ginting ve K. Naqvi (Ed.) *Reforms, Opportunities, and Challenges for State-Owned Enterprises* içinde (s. 226-276). Asian Development Bank.
- Skousen, M. (2003). *Modern İktisadın İnşası*. (Çev: M. Acar, E. Erdem, M. Toprak). Ankara: Liberte yayınları.
- Skousen, M. (2010). *Makro İktisat*. (Çev: A. Yayla). Ankara: Adres Yayınları.
- Swinford, S., Smyth, C. ve Wright, O. (2022). Autumn statement: Jeremy Hunt raises tax to highest level since war. *The Times*. Erişim adresi (24 Ocak 2024): <https://www.thetimes.co.uk/article/autumn-statement-2022-jeremy-hunt-tax-rishi-sunak-latest-news-9d8gbsl0p>
- Tacanho, M. (2023). *The Scale of Statism: A Framework for Ranking Socioeconomic Systems* (No. 01-EN/2023). Afrindependent Institute Paper. <https://ssrn.com/abstract=4477689>
- Tanaka, H. (2023, 25 Eylül). The Unraveling of China’s Economic Mirage: A Tale of Statism and Its Consequences. *Dream Big Investing*. Erişim adresi (10 Ocak 2024): <https://dbinvesting.com/the-unraveling-of-chinas-economic-mirage-a-tale-of-statism-and-its-consequences/>
- Thatcher, M. ve Vlandas, T. (2021). *Foreign States in Domestic Markets: Sovereign Wealth Funds and the West*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198786085.001.0001>

Veg, S. (2019). The Rise of China's Statist Intellectuals: Law, Sovereignty, and "Repoliticization". *The China Journal*. Vol 82. <https://doi.org/10.1086/702687>.

Wertz, F. (2012, 15 Haziran). The Rise of American Statism. *TELOS*. Erişim adresi (19 Ocak 2024): <https://www.telospress.com/the-rise-of-american-statism/>

World Bank. (2023). World Development Indicators. Erişim adresi (18 Aralık 2023): <https://databank.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC/1ff4a498/Popular-Indicators>

World Bank. (2023a). *The Business of the State*. Washington, DC: World Bank.